

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІК

У даній статті автором досліджено особливості кластеризації у найбільш розвинених країнах, таких як США, країни ЄС та ін., акцентовано увагу на перспективах та завданнях міжнародної кластеризації у найближчому майбутньому, а також розглянуто можливість адаптації світового досвіду кластеризації підприємницьких структур та організацій на українських економічних теренах.

Ключові слова: конкуренція, кластер, кластеризація, інноваційна діяльність, геоінноваційний кластер, INTERREG, Commission Staff Working Document SEC та ін.

A.A. BEREZA

Khmelnitsky National University

CHARACTERISTICS OF CLUSTERING INTERNATIONAL ECONOMICS AND NECESSITY TO INTEGRATE THIS EXPERIENCE IN UKRAINIAN REALITIES

Abstract – In this paper, the author investigates the clustering features in the most developed countries such as USA, EU and others, to focus on the prospects and challenges of international clustering in the near future, and to consider the adaptation of international experience clustering of business structures and economic organizations in the Ukrainian territory.

The study examined the practice of clustering economies in the world and their characteristics depending on the country, the necessity of taking into account the experience of the formation of clusters in the Ukraine and the possibility of introducing in the near future.

In the context of national competitiveness and in terms of global conditions of Ukraine needs to adequately summarize the experience of the EU on the implementation of its modern cluster policy and the experiences of other countries in the international economic space.

Keywords: competition, cluster, clustering, innovation, geoinnovation cluster, INTERREG, Commission Staff Working Document SEC and other.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Загострення конкуренції у глобальному економічному середовищі завжди підштовхувало основних гравців міжнародного ринку до пошуку нових, найбільш оптимальних форм продукування та реалізації товарів і послуг, якими в останні десятиліття стали технопарки, технополіси, іннотехи, технозони, кластери. Глобалізація світової економіки, зростання міжнародної конкуренції, призвели до появи нової виробничої інноваційної моделі, у межах якої всі учасники виробництва прагнуть об'єднатися в кластерну структуру, щоб успішно просувати свою продукцію та конкурувати на світовому ринку. Кластерний розвиток економіки країни у формі територіально-галузових чи інтеграційних об'єднань є однією з характерних ознак сучасної інноваційної економіки.

Аналіз останніх досліджень чи публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Різноманітним проблемам створення, функціонування, адаптації кластерів, зв'язування їх ролі у реалізації ефективної економічної політики на міжнародному, загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях присвячені численні праці вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як Андерсон Т., Блудова С.Н., Войнаренко М.П., Волкова Н.Н., Геєць В.М., Енрайт М., Кетгелс С., Мандель І.Д., Мікула Н.А., Портер М., Сахно Т.В., Соколенко С.І., Солвелл О., Сорвік Дж., Ханссон Е. та ін. Більшість експертів визначають кластер як географічну концентрацію подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-транзакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки та послуги, та мають спільні можливості або загрози.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження практики кластеризації в економіках зарубіжних країн, аналіз цього досвіду та можливість впровадження в економіці України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Світовий досвід розвитку конкурентоспроможності держави, регіонів і підприємств довів ефективність використання кластерних технологій. Реалізація кластерних ініціатив дає змогу досягти значного економічного й соціального ефектів як на національному та регіональному, так і на рівні підприємства. Кластеризація набуває широкого визнання у світі як основний шлях розвитку конкурентоспроможності, стимулювання інновацій, залучення інвестицій, створення нових технологій.

Для України кластеризація може стати одним зі шляхів розбудови економіки та підтримки її на належному рівні в системі світових господарських відносин. Нині на державному рівні створено лише законодавчу базу, якою встановлено організаційно-правові форми об'єднань підприємств і наявні передумови для формування нових виробничих систем (кластерів) у різних сферах господарської діяльності, однак немає визначення поняття "кластер" із врахуванням специфіки окремих галузей економіки, як і не встановлено його види та конкретні заходи щодо створення.

Нового імпульсу дослідженню кластерів, зокрема в ЄС (в умовах посилення кризи в інтеграційному союзі), надали спроби Європейської комісії (ЕК) максимально об'єктивізувати суть спільної технологічної політики, яка нерідко розглядалася крізь призму конкурентоспроможності інноваційних структур.

Останню спробу уніфікувати визначення кластера було здійснено ЄК у 2008 р. Відтепер воно пов'язувалося лише з конкурентоспроможністю та інноваціями. Зокрема, в системному документі Єврокомісії “Commission Staff Working Document SEC (2008) 2637” 5 (“Концепт кластерів і кластерної політики та їх роль для конкурентоспроможності й інновацій”) зазначається, що кластери є “групами незалежних підприємств ініціаторів (малих, середніх і великих), а також науково-дослідницьких організацій, які задіяні в певному секторі чи регіоні [4].

Протягом останніх 20 років домінуючим процесом в ЄС стала секторальна диференціація виробництва, у результаті чого з'явилися як інноваційні кластери (біотехнологічні, програмного забезпечення тощо), так і ті, де технологічний прогрес не відіграв істотної ролі (виноробство, міжнародний туризм).

Інноваційний кластер здатний розвиватися тільки при постійному створенні й впровадженні новацій та високій інновативній здібності учасників кластера. Такі умови в інноваційному кластері забезпечуються наявністю в його структурі розвиненої дослідницької сфери, яка може бути представлена університетами і науково-дослідними установами, які мають бути включені до кластероутворювального ядра. Це дасть змогу генерувати нові ідеї з високою частотою й періодичністю. Інноваційний кластер повинен працювати як єдиний економічний організм, але при його формуванні виникає багато проблем взаємодії окремих елементів. Особливістю інноваційних кластерів є те, що між його компонентами, які знаходяться у взаємодії, періодично виникають внутрішньосистемні протиріччя.

Це протиріччя між компонентами усередині кластероутворювального ядра, або між компонентами усередині оточення ядра, а також між компонентами ядра і компонентами оточення. Необхідно враховувати, що, наприклад, сильний представник оточення кластероутворювального ядра може захоплювати й утримувати внутрішньокластерні ресурси на шкоду компонентам ядра. Тобто учасники кластера в ринкових умовах не завжди підпорядковуються єдиній стратегічній меті. Слід мати на увазі, що в інноваційних кластерах, крім матеріальних і фінансових ресурсів, ресурсом є також високоспецифічні фактори виробництва – інтелектуальна праця, наукові ідеї та розробки. Саме ці фактори виробництва є необхідними для підвищення стійкості кластера і його подальшого прогресивного розвитку.

Сучасний розвиток глобальної економічної системи (ГЕС) характеризується залученням все більшої кількості учасників у світовий ринок інноваційних технологій, зростанням обсягів міжнародного трансферу технологій, активізацією та інтенсифікацією міжнародного науково-технічного співробітництва, інтернаціоналізацією освіти. Поряд з утворенням єдиного європейського наукового та освітянського простору в межах ЄС, ознакою сучасного етапу глобальної еволюції є становлення якісно нового утворення – глобальної інноваційної системи. На сьогодні фрагментарність глобальної інноваційної системи є формою її існування на початкових стадіях утворення і визначається наявністю особливих просторово-функціональних об'єднань у структурі глобальної економічної системи – геоінноваційних кластерів, що є підсистемами глобальної економічної системи в контексті її суб'єктно-просторової структури як група країн та функціональної структури як сукупність національних інноваційних систем, об'єднаних близькими за значеннями показниками інноваційного потенціалу та подібними принципами і результатами функціонування національних інноваційних систем [2]. Лідером у геоінноваційному кластері практично за всіма характеристиками є Китай. Національна інноваційна система Китаю базується, з одного боку, на масовому отриманні та адаптації іноземних технологій, з іншого – на стимулюванні розробки «місцевих інновацій», у т. ч. з іноземними співавторами.

У результаті дослідження 123 країн, проведеного за допомогою кластерного аналізу [2], виявлено дев'ять геоінноваційних кластерів країн з подібними характеристиками інноваційного потенціалу, які є елементами глобальної інноваційної системи та виконують системоутворювальну функцію в глобальній економіці (рис. 1). З метою виявлення подібних за характеристиками інноваційного потенціалу країн здійснюється кластерний аналіз за допомогою модуля Cluster Analysis програми STATISTICA 7.0 на основі вибірки в складі 123 країн за звітом INSEAD «Глобальний індекс інновацій 2012».

Так, аналіз досягнень найбільш розвиненого кластера Кремнієвої долини у США свідчить про державну підтримку його інноваційної діяльності впродовж понад 15 років. Крім того, диверсифікована мережа дала змогу залучити з усього світу найактивніших видатних науковців, підприємців, інвесторів, фахівців банківської справи, юристів. Це створило особливу культуру поведінки, яка поєднує в собі культуру ризикового капіталу і ризикової зайнятості, культуру святкування успіху і вивчення помилок, культуру шанування технологічних підприємців як героїв. Звичайно, без усебічної підтримки університетської науки — Стенфорда та Берклі — неможливо було б реалізувати феномен Кремнієвої долини, де панує особливий дух співробітництва та партнерства, виникли віртуальні цикли інновацій, які не припиняються й донині.

Нового імпульсу інституалізації розвитку кластерів у Євросоюзі надала реалізація спеціального проекту “Europe INNOVA Communications”, який був підготовлений Генеральним директором підприємництва і промисловості ЄК і визначив суть “кластерної політики в контексті стратегії ЄС-2020”. У відповідному документі було здійснено аналіз еволюції кластерних систем у ЄС та оцінку ефективності ухвалених свого часу Єврокомісією рішень (“Більше досліджень та інновацій” (2005 р.); “Розширена інноваційна стратегія” (2006 р.); “Огляд інноваційної стратегії Співтовариства у світі, що міняється” (2009 р.); “Уперед до світового класу кластерів у ЄС” (2008 р.); “Європа-2020: стратегія розумного, сталого та

всеосяжного зростання”; “Європа-2020. – Флагманські ініціативи інновацій Союзу: перетворення Європи в посткризовому світі”). Значну роль у становленні в ЄС кластерів відіграли також ухвалені законодавчі акти про розвиток малого та середнього бізнесу, а також фінансові можливості Сьомої Рамкової угоди (EP7), згідно з якою впродовж 2007–2013 рр. профінансовано інноваційних заходів на суму 86 млрд євро завдяки схваленню та підтримці цілого ряду спільних технологічних ініціатив.

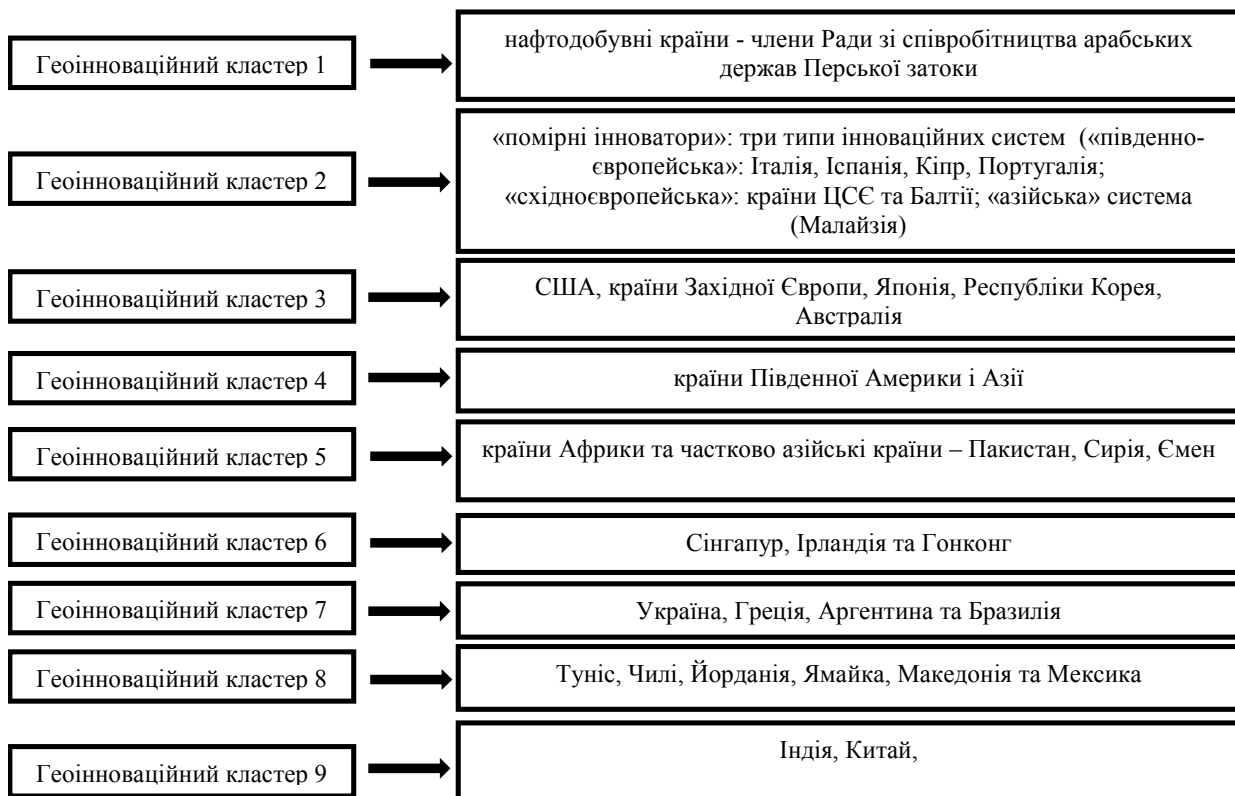

Рис. 1. Класифікація геоінноваційних кластерів та країни, в яких вони представлені (на основі джерела [2])

Загалом можна констатувати, що у процесі еволюції форм концентрації інноваційної діяльності щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів ефективними виявилися кластери різного типу. Розширення та поглиблення євроінтеграційних процесів за умови загострення конкуренції на глобальних ринках актуалізують проблему ефективності сучасної кластерної політики ЄС, яка на сьогодні має солідну інституційно-законодавчу основу. Подальший розвиток кластерних систем підпадає під пряму дію стратегічного документа “Європа-2020”, який базується на її флагманських ініціативах [4]: “Ресурс ефективної Європи”; “Промислова політика в добу глобалізації”; оптимізація зв’язків між кластерами та рамковими програмами; надання додаткових повноважень і коштів Європейському фонду регіонального розвитку та ряду програмних ініціатив, зокрема INTERREG; подальший розвиток програми “Конкурентоспроможність та інновації”; запровадження і розвиток нової програми “Регіони знань” (RoK) у межах нової Восьмої Рамкової угоди.

При створенні цільових кластерів варто орієнтуватися на критерії Економічного центру з освіти і досліджень міста Цинциннаті (Cincinnati) штату Огайо, за якими [5]:

- кластер повинен забезпечувати високу середню заробітну плату, позитивно впливаючи на місцеві доходи;
- кластер має забезпечувати потужну базу зайнятості (відсоток зайнятих у кластері певного регіону) для досягнення успіху (за винятком тих регіонів, що намагаються переорієнтуватись на іншу галузь);
- кластер повинен охоплювати галузі, які не обмежуються розвитком місцевої економіки, а створюють чи розширюють експортну базу, щоб залучити капітал у регіон ззовні, сприяючи його економічному розвитку за принципом мультиплікатора;
- кластер повинен включати високорозвинені підприємства державних і місцевих органів влади, що вказує на його сильну присутність в регіоні щодо національної економіки;
- кластер повинен сприяти зростанню зайнятості населення країни. Пов’язаність розвитку кластера із загальнонаціональними процесами створює умови для того, щоб “зловити хвилю”, яка сприятиме зростанню місцевої економіки;
- кластер повинен сприяти значному приросту економіки, обумовленому використанням місцевих факторів (локальне зростання мінус національне зростання);
- А. Маршалл описав концепцію колективного знання в межах виробничої зони терміном

“виробнича атмосфера”, яку також можна визначити фразою “...знання [про виробництво] літає у повітрі”.

В розрізі територіальних утворень і окремих галузей економіки України кластеризація розвивається нерівномірно. Найбільшого розповсюдження вона набула у будівництві, туризмі, харчовій і швейній промисловості. Успішно почали працювати в Івано-Франківській області кластери з туризму і виробництва сувенірної продукції “Сузір’я”, а також кластер “Ліжникарство та інші художні промисли на Прикарпатті” з виготовлення виробів з овечої вовни. У Рівненській області зареєстровано кластер з деревообробки, у Херсонській області – транспортно-логістичний кластер “Південні ворота України”, у Полтавській – кластер екологічно чистого дитячого харчування “Полтавщина”, в Одеській – кластер органічного землеробства і зеленого сільського туризму у Придунав’ї, у Харківській – кластер свинарства та м’ясних виробів і у місті Севастополі – 7 кластерних об’єднань, у т. ч. туристсько-рекреаційні “Херсонес” та “Байдари-тур”.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Україна, маючи значний потенціал кластеризації у традиційних і новітніх напрямках науково-технологічного розвитку, демонструє порівняно з країнами ЄС досить низький рівень активності щодо створення новітніх форм організації інноваційного бізнесу. У контексті проблеми національної конкурентоспроможності і з точки зору глобальних умов розвитку вона потребує узагальнення адекватного досвіду ЄС стосовно реалізації його сучасної кластерної політики, а також досвіду інших країн міжнародного економічного простору.

Нині Україна суттєво відстає від загальноєвропейської тенденції розвитку кластерів, насамперед з правового боку, адже всі країни ЄС у тій чи іншій формі реалізують кластерну політику, упроваджуючи стратегії і програми кластеризації своєї економіки. Подальші дослідження мають бути спрямовані на створення регіонального законодавства щодо основних кластерних моделей, розробку адміністративно-правового механізму взаємодії учасників кластерів, розробки відповідних законопроектів з кожного із зазначених типів кластерів. Кластерним утворенням, за умови запровадження зони поглибленої вільної торгівлі з ЄС, буде значно легше витримувати тиск європейського конкурентного середовища, порівняно з окремими економічними суб’єктами. Надзвичайно важливим для нашої країни міг би стати досвід Євросоюзу щодо організації харчових кластерів (лікеро-горілчаних, м’ясо-молочних, виноробних, цукрових), створення яких необхідно пов’язувати із запровадженням високо конкурентних технологій та європейських стандартів управління якістю.

Література

1. Каленяк Р.В. Адміністративно-правове забезпечення процесів кластеризації економіки / Р.В. Каленяк // Сучасні питання економіки і права. – 2013. – № 1. – С. 97 – 102.
2. Тараненко І.В. Геоінноваційні кластери країн у глобальній економічній системі / І.В. Тараненко // Економічний простір. – 2013. – № 76. – С. 28 – 39.
3. Мазнев Г.Є. Інноваційно-технологічні кластери: особливості та застереження / Г.Є. Мазнев // Економіка АПК. – 2013. – № 8. – С. 63 – 67.
4. Чужиков В.І. Кластерна політика Європейського Союзу / В.І. Чужиков // Економіка України. – 2013. – № 2 (65). – С. 81 – 91.
5. Кластери у світовій та європейській економіці : аналітична записка за підсумками Сімнадцятої міжнародної наукової конференції, (м. Каліфея (Халкідіки, Греція), 18–25 вересня 2013 р.) // Вісник ТНЕУ. – 2013. – № 4. – С. 131 – 142.

References

1. Kalenyak R.V. « Administrative and legal framework for the clustering process economics» , Modern problems of economics and law, Issue 1, 2013, pp. 97 - 102.
2. Taranenko I.V. « Heoinnovatsiyni clusters of countries in the global economic system», Economic space, Issue 76, 2013, pp. 28 - 39.
3. Maznyev G.E. «Innovation and technological clusters: features and warnings», Economy APC, Issue 8, 2013, pp. 63 - 67.
4. Chuzhykov V.I. «Cluster policy of the European Union», Economy of Ukraine, Issue 2, 2013, pp. 81 - 91.
5. «Clusters in the global and European economy: Policy Brief on the basis Seventeenth International Conference», (Kallithea (Chalkidiki, Greece), 18-25 September 2013), Bulletin TNEU, Issue 4, 2013, pp. 131 - 142.

Рецензія/Peer review : 9.9.2014 р. Надрукована/Printed : 23.09.2014 р.
Рецензована редакційною колегією